

BANK RISKLARINI BOSHQARISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI VA BAHOLASH USULLARI

Mitillayev Ibrohimjon Tursunpulatovich

Qo'qon universiteti Andijon filiali Iqtisodiyot va moliya kafedrası i.i.f.d.(PhD)

Email: ibr1980@mail.ru

ORCID: 0008-0009-6518-8710

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20955850>

Annotatsiya. Mazkur tezisda bank risklarini boshqarishning nazariy-metodologik asoslari, uning iqtisodiy mohiyati, funksiyalari va tamoyillari tahlil qilingan. Bank risklarini boshqarishga oid ilmiy yondashuvlar o'rganilib, risklarni aniqlash, baholash, monitoring qilish va minimallashtirish usullari yoritilgan. Shuningdek, kredit, bozor, operatsion va likvidlik risklarini boshqarishning zamonaviy mexanizmlari hamda axborot texnologiyalarining ushbu jarayondagi o'rni ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, banklarning moliyaviy barqarorligini ta'minlashda risklarni kompleks boshqarish tizimini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: bank riski, tavakkalchilik, risklarni boshqarish, risklarni baholash, kredit riski, bozor riski, operatsion risk, likvidlik riski, diversifikatsiya, stress-test, risk monitoringi, axborot riski, moliyaviy barqarorlik, bank faoliyati, risklarni minimallashtirish.

Bank tizimining barqaror faoliyat yuritishi va moliyaviy xavfsizligini ta'minlashda risklarni samarali boshqarish muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy moliyaviy bozorlarning murakkablashuvi, raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi hamda global iqtisodiy integratsiya jarayonlari banklar faoliyatida turli tavakkalchiliklarning yuzaga kelish ehtimolini oshirmoqda. Shu sababli bank risklarini aniqlash, baholash, monitoring qilish va ularni minimallashtirish mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri hisoblanadi. Bank risklarini boshqarishning nazariy va metodologik asoslarini chuqur o'rganish moliya institutlarining barqaror rivojlanishini ta'minlash hamda ularning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Mazkur tezisda bank risklarini boshqarishning konseptual asoslari, olimlarning yondashuvlari hamda risklarni baholash va kamaytirish usullari tahlil qilingan.

"Bank tavakkalchiligini boshqarish konseptual asoslarini chuqur o'rganmasdan, uning ilmiy tamoyillari, jumladan iqtisodiy mohiyati, mazmuni, funksiyalari, tamoyillari va usullarining xususiyatlarini tizimli tarzda yoritmasdan, ushbu jarayonni falsafiy nuqtai nazardan to'liq tushunish mumkin emas. Shu bilan birga, ushbu iqtisodiy munosabatlar sohasini tadqiq etishda zarur bo'lgan yetarli nazariy va metodologik vositalar hozircha mavjud emas. Ayniqsa, risklarni boshqarish bo'yicha bilimlarning etimologik manbalari va amaliy ishlanmalar yetarli darajada o'rganilmagani natijasida bank tavakkalchiligini boshqarish mohiyati, bank faoliyatidagi o'rni, uning vazifalari, tamoyillari va funksiyalari borasidagi ilmiy mulohazalar orasida qarama-qarshiliklar yuzaga kelmoqda".

"Risklarni boshqarish nazariyasining gnoseologik jihati ham alohida ahamiyatga ega. Hodisa va jarayonlarni bilish metodologiyasidan foydalanish orqali tadqiqotning barcha jihatlarini integral nazariyaga birlashtirish mumkin" "Xorijiy adabiyotda asosan bank risklarini boshqarishni o'rganish qo'llanilgan. Bundan tashqari, olimlar asosan "risklarni boshqarish" ta'rifini talqin qilishga e'tibor berishgan. Shunday qilib, olimlarning aksariyati hali ham "risklarni boshqarish" va "bank risklarini boshqarish" tushunchalarini "risklarni boshqarish" bilan birlashtiradilar. Shu sababli, biz "risklarni nazorat qilish" tushunchasiga batafsilroq to'xtalamiz. "Risk" toifasining

iqtisodiy mazmunini talqin qilishdagi xilma-xillikni inobatga olgan holda, "risklarni boshqarish" tushunchasini aniqlash uchun bir nechta yo'nalishlarni ajratish mumkin", Bu yo'nalishlar risklarni baholash, nazorat qilish usullari, risklarni minimallashtirish strategiyalari va risklarni boshqarish jarayonining samaradorligini oshirishga qaratilgan yondashuvlardan iborat bo'lishi mumkin. Bank risklarini baholash moliya sohasida muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Banklar turli xil risklarga, jumladan, kredit riski, bozor tavakkalchiligi, operatsion risk va likvidlik tavakkalchiligiga duch keladilar. Bu risklarni aniqlash va baholash banklarning barqarorligini ta'minlash, yo'qotishlarni oldini olish va strategik qarorlarni qabul qilish jarayonida muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun, risklarni to'g'ri baholash bank faoliyatining muvaffaqiyati uchun zaruriy shartdir.

Bizning nuqtai nazarimizga ko'ra, zamonaviy axborot iqtisodiyoti sharoitida moliyaviy ma'lumotlarni uzatish va qayta ishlash bilan bog'liq xavf-xatarlar eng katta ahamiyatga ega. Bu, banklar faqat texnologik risklarga duch keladi, degani emas, Banklar, shuningdek, ma'lumotlarning xavfsizligi, axborot oqimining to'g'riligi va operatsion jarayonlarda yuzaga keladigan xatolar kabi boshqa risklarga ham dueh keladilar. Bularning barchasi bankning moliyaviy barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

1- jadval

Bank risklarini baholashda foydalaniladigan yondashuvlar

Nomi	Yondashuvlar
Risklarni diversifikatsiya qilish	Banklar o'z risklarini turli xil aktivlar va operatsiyalar bo'yicha tarqatishga harakat qiladilar. Bu muvaffaqiyatsiz bitim yoki bozordagi noqulay o'zgarishlarda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan yo'qotishlarni kamaytirish imkonini beradi.
Qarz oluvchilarning kreditga layoqatligini baholash	Banklar kredit berishdan oldin o'z qarz oluvchilarning kreditga layoqatligini har tomonlama baholaydilar. Bu qarz oluvchining moliyaviy ahvoli, to'lov qobiliyati va kredit tarixini tahlil qilishni o'z ichiga oladi
Siyosat va tartibqoidalarni ishlab chiqish va amalga oshirish	Banklar xavfni kamaytirish va tegishli tartibga solish talablariga rioya etilishini ta'minlash maqsadida kompleks siyosat va tartiblarni ishlab chiqadi hamda amalga oshiradi. Misol uchun, banklar kreditlash jarayonida ma'lum cheklovlar o'rnatishi yoki qo'shimcha xavfsizlik choralarini talab qilishi mumkin.
Moliyaviy vositalardan foydalanish:	Banklar bozor harakati, valyuta o'zgarishi va foiz stavkalari bilan bog'liq risklarni kamaytirish maqsadida derivativlar, opsiyonlar va fyucherslar kabi turli moliyaviy vositalardan foydalanishi mumkin.
Risk monitoringi va nazorati	Banklar o'z risklarini doimiy ravishda kuzatib boradi va nazorat qiladi. Bu jarayon aktivlar va passivlar portfelini muntazam tahlil qilish, bozor kon'yunkturasini baholash va vaziyatning o'zgarishiga tezkor javob berishni o'z ichiga oladi.
Stress testi	Banklar stress testini o'tkazadilar, bu bankning moliyaviy barqarorligiga qanday ta'sir qilishini baholash uchun salbiy stsenariylarni simulyatsiya qiladi. Bu banklarga ekstremal vaziyatlarni engish qobiliyatini baholash imkonini beradi.
Xatarlarni sug'urtalash	Banklar mumkin bo'lgan yo'qotishlarni kamaytirish uchun

	xavflarni sug'urtalashga murojaat qilishlari mumkin. Masalan, ular o'z mulklarini zarardan sug'urta qilishlari yoki kreditlarni qaytarmaslikdan sug'urta qilishlari mumkin.
--	---

Bank boshqaruvi doirasida nazorat qarorlari ko'pincha yuqori darajada riskli bo'lib, oldindan prognoz qilish qiyin bo'ladi, chunki moliyaviy soha ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy omillardan keng darajada ta'sirlanadi.

Bank risklarini boshqarish usullari uning umumiy biznes modeli xususiyatlariga asoslangan holda ikki jihat bo'yicha tashkil qilinadi. Bular, risklarni tartibga solish orqali minimallashtirishning miqdoriy ko'rsatkichlari bo'yicha. Lekin ushbu ikki jihat risklarni boshqarish jarayonida mantiqan bir biri bilan uzviy ravishda amalga oshiriladi.

2-jadval

Bank risklarinin baholash usullari

Risklarni aniqlash va baholash	Risklarni kamaytirish va tartibga solish
qarzdoming ichki reytinglariga asoslangan yondashuv; VaR baholash modellari; Monte-Karlo simulyatsiyasi; koeffitsient tahlili; korrelyatsiya tahlili; bo'shliqlarni tahlil qilish; pul oqimlarini tahlil qilish; moliyaviy tahlil; matematik (statistik) modellar; nuqta vazni usuli; davomiyligi; risk darajasi va boshqalar to'g'risida asosli xulosani shakllantirish uchun sifatli (ekspert) baholash usullari.	bank tomonidan amalga oshiriladigan operatsiyalarni tartibga solish, shu jumladan operatsiyalarni tartibga soluvchi mahalliy normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish vaa tasdiqlash; riskni himoya qilish; riskni sug'urtalash; risklardan qochish; risklarni cheklash (cheklovlarni belgilash); zaxiralarni yaratish; diversifikatsiya; axborotga kirish huquqiga rioya qilish va boshqalar.

Hisoblash jarayoni maqbul risk va kutilayotgan yo'qotishlar miqdori o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashga asoslanadi, bu esa risklarni boshqarish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega. Murakkab tarzda hisoblanadigan risk - bu bank mablag'larini yo'qotish ehtimolining umumiy ko'rsatkichidir. Xususi risk esa tanlangan usullar yordamida empirik ravishda o'lchanadigan ma'lum bir operatsiya uchun yo'qotishlarni aniqlashni anglatadi. Yo'qotishlar ehtimolini hisoblashning uchta asosiy usuli mavjud: analitik, statistik va ekspert usullari.

Bank risklarini boshqarish bank faoliyatining ajralmas qismi bo'lib, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va ehtimoliy yo'qotishlarning oldini olishda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, risklarni boshqarish faqat ularni minimallashtirish bilan cheklanmay, balki risklarni aniqlash, baholash, prognozlash, monitoring qilish va nazorat qilish kabi o'zaro bog'liq jarayonlarni ham qamrab oladi. Zamonaviy axborot iqtisodiyoti sharoitida axborot xavfsizligi va ma'lumotlarni qayta ishlash bilan bog'liq risklarning ahamiyati ortib bormoqda. Shu bois banklarda risklarni boshqarish tizimini doimiy ravishda takomillashtirish, zamonaviy baholash usullaridan foydalanish hamda bozor sharoitlaridagi o'zgarishlarni inobatga olgan holda risk siyosatini yangilab borish zarur. Natijada banklarning moliyaviy barqarorligi mustahkamlanib, ularning faoliyat samaradorligi va raqobatbardoshligi oshadi.